

Speech uitgesproken door Cyrille Offermans op de presentatie van *Lucifers bij de brand* van Luc Devoldere 18 september 2009

Dames en heren,

Een boek wekt, louter op grond van zijn materiële verschijningsvorm, de suggestie van een zekere eenheid. Alleen al het feit dat we, na het te hebben opengeslagen, vooraan beginnen, vervolgens de opeend genummerde pagina's doorlopen om ten slotte te constateren dat we het 'uit' hebben, geeft aan dat we al die gedrukte woorden zien als een samenhangend geheel met een begin, een lineair verloop en een einde. In en door het boek is de chaos bedwongen, dat is een geruststellende zekerheid.

Toch is het ook een zekerheid waar lang niet alle schrijvers gelukkig mee waren. Twintigste-eeuwse prozaschrijvers tartten de eenheidsuggestie van het boek. Ze gooiden de chronologie van het verhaal door elkaar, begonnen *in medias res* of stelden, zoals de onvergetelijke maar desondanks goeddeels vergeten Parijse Argentijn Julio Cortázar, een hinkelspelstructuur of nog vrijere leesparcoursen voor. Een eeuw eerder vond Nietzsche, als geen ander de wegbereider van het modernisme, het schrijven van een boek al bijna misdadig. De overkoepelende eenheidsuggestie impliceerde een goddelijke noodzaak en een zinvolheid van alle delen waar hij onmogelijk nog in kon geloven. Verantwoord denken en schrijven kon alleen nog vanuit een ongoddelijk, specifiek, persoonlijk perspectief en dus in fragmenten.

Nu was ook Nietzsche niet de eerste die het boek als uitdrukking en garant van metafysische eenheid attaqueerde. Aan het einde van de achttiende eeuw waren het de vroege romantici, Friedrich Schlegel en zijn vrienden, die in het baanbrekende tijdschrift *Athenaeum* (1798-1800) uit principiële overwegingen opteerden voor het fragment. Schlegel nummerde ze. In fragment 451 geeft hij een definitie van het fragment: 'Een fragment moet als een klein kunstwerk zijn gescheiden van de omgevende wereld en in zichzelf voltooid zijn als een egel.'

De vergelijking met die egel is geen loos toevoegsel, ze maakt de essentie van het fragment pas zichtbaar. Als een egel gevaar ruikt rolt hij zich, zoals bekend, op, en vormt aldus een bolletje, waarvan we sinds Plato weten dat dat de ideale mathematische figuur is. Maar bij nadere beschouwing is de opgerolde egel misschien toch eerder een parodie op die ideale vorm. Het oppervlak is allerminst glad en zit vol openingen. Bovendien hebben de stekels iets provocerends, ze manen tot verhoogde aandacht. En dat is precies wat het romantische fragment wil: het fragment is formeel compleet – een interessant oxymoron – maar inhoudelijk imperfect, onaf, het doet een beroep op interpreterende lezers.

De geschiedenis van het fragment gaat nog verder terug, onder meer naar de Franse moralisten uit de zeventiende en de achttiende eeuw, naar de maximen van La Rochefoucauld en La Bruyère. Naar de vorm – het aforisme – lijken hun fragmenten op het romantische fragment, maar ze worden door een heel ander elan gevoed. De maximen van de cynische ontmaskeraar La Rochefoucauld maakten deel uit van een aristocratisch, op intrigeren en manipuleren gericht gezelschapsspel, de geur van de aristocratische salons is er niet uit weg te denken. De fragmenten van de vroege romantici hebben het pathos van de revolutie, van de gelijkheid voor allen. Vooruitlopend op of in plaats van een grote politieke omwenteling dromen de romantici van een universele poëzie, dat is een poëzie die alle kille, verzakelijkte, verzelfstandigde levensvormen doortrekt en het versnipperde leven weer een authentieke eenheid geeft.

Zo optimistisch en bevlogen, zozeer gelovend ook in de macht van het woord, zou de Europese intelligentsia sindsdien nog maar zelden zijn. Na de catastrofes van de twintigste eeuw herinnert het fragment niet meer zozeer aan de ruïnes van de oudheid en de gefragmenteerde overlevering van de Griekse en Romeinse beschaving, maar getuigt het van de onafzienbare ruïnes waarin de Europese steden zijn veranderd – en dus van het beschadigde leven. ‘Reflecties uit het beschadigde leven’, zo luidt de ondertitel van Adorno’s *Minima moralia*. Het schrijven van lyriek na Auschwitz was problematisch geworden, en is het nog steeds. Voor intellectuelen en kunstenaars die zich daarvan bewust zijn is het fragment vanzelfsprekend.

Toch heeft het fragment, zeker in de meest geëigende vorm, die van het aforisme, zich nooit volledig bevrijd van zijn preburgerlijke oorsprong. Hoewel eerder hypothetisch dan imperatief gaat er in het fragment altijd een aristocratische rest schuil, je mag ook zeggen: een spelelement, al lijkt zo’n frivole aanduiding ook nog zo in strijd met bijvoorbeeld het onverzoenlijke pessimisme en cynisme van iemand als Cioran, een van de grootmeesters van het genre.

Er wordt niets of hoogstens mondjesmaat uitgelegd, toegelicht of beredeneerd, de lezer krijgt alleen het resultaat te zien, niet de weg die daar naartoe heeft geleid. Daar kan iets ongelooflijk arrogants achter zitten – alsof het geformuleerde zo evident is dat het een belediging zou zijn het uit te leggen – maar het is ook altijd een bewijs dat de lezer voor vol wordt aangezien. Door het ontbreken van voorwerk of context wordt hij geactiveerd – het woord ‘uitdagen’ durf ik om redenen die nog duidelijk zullen worden niet te gebruiken – tot een interpretatie, tot commentaar, tot tegenspel, tot dóordenken en zelf formuleren.

Fragmenten in deze eigenlijke zin van het woord hebben tegenwoordig meer dan ooit iets stekeligs: ze staan haaks op de meer gangbare tendens de lezer tegemoet te komen, hem naar de mond te praten, hem te behagen. De fragmentenschrijver houdt vast aan het idee van een hogere kunst van het behagen, een die de lezer beweging- en speelruimte biedt. Hij smeert hem geen stroop om de mond, maar geeft aanzetten tot zelf denken, zoals zijn fragmenten ook altijd gecompriëerd commentaar behelzen op lectuur of culturele ontwikkelingen, op ervaringen met filosofie, kunst en muziek of op hoogstpersoonlijke ervaringen.

Dit alles ter inleiding van het boek dat ons hier bijeenbrengt: *Lucifers bij de brand* van Luc Devoldere. Het boek bevat fragmenten in de eigenlijke zin van het woord, ‘notities’ die de auteur naar eigen zeggen sinds ongeveer tien jaar maakt. Of hij daar even veel tijd aan besteedt als Paul Valéry, die tussen 1894 en 1943 elke ochtend van vier tot acht in totaal 261 schriften vulde met notities (in facsimile ruim 26000 pagina’s), mag worden betwijfeld, maar hij doet het wel ‘systematisch’. Het gaat om een soort geestelijke oefeningen van een postkatholiek, concentratieoefeningen in de letterlijke zin van het woord: zich in afzondering richten op de beknoptst denkbare formulering van de meest diverse kwesties. ‘Zwerfhout’, zegt hij zelf wat al te bescheiden. ‘Achtergebleven bagage langs de wegen als men op de vlucht is voor de vijand’, waarbij hij in het midden laat wie of wat die vijand zou kunnen zijn. Misschien de verplichtingen van elders, welke dan ook, die de concentratie verstoren en de schrijver tot deelname aan het versnipperde leven dwingen.

Ik had het voorrecht deze fragmenten een week of twee geleden al te mogen lezen. En je zou zeggen: in de meest geëigende vorm, namelijk als een losbladige drukproef, zodat de aan het boek inherente leesgewoonten zich nog niet opdringen. Maar iedereen die wel eens een boek op deze manier heeft gelezen begint de onmiskenbare voordelen van het bindwerk al snel op waarde te schatten, zelfs als het om fragmenten gaat, want ook daarin zoeken we, geconditioneerd als we zijn, naar onderhuidse samenhang, leeslijnen, motievencomplexen, een bindende stem. En daarvoor moet je kunnen bladeren en herlezen.

Ook dan zal de lezer van deze verzameling niet tot de conclusie komen die Albert Camus in 1944 trok nadat hij de *Maximes et anecdotes* (1795) van de grote en dwarse Nicolas Chamfort had gelezen, namelijk dat het hier om een ‘verkapte roman’ gaat in de geest van Stendhal, want op het niveau van karaktertekening en anekdotiek hoeft men bij Devoldere niet naar samenhang te speuren. Die samenhang is er wel in het karakter dat uit al deze stukken spreekt – en dus ook in de stijl. Want hier geldt het woord van Buffon meer dan ooit: ‘Le style c’est l’homme même’.

Voor Devoldere is het primaat van de vorm vanzelfsprekend. Hij formuleert helder en bondig, doorgaans in korte, enkelvoudige zinnen. Elk pathos is het vreemd. Blijkens een glashelder essay over de historische verhouding tussen filosofie en retorica vanaf de oudheid tot nu is hij zich terdege bewust van de mogelijke massahysterische effecten van elke woordgalm, dus vermijdt hij die met haast calvinistische strengheid.

Alle woordomhaal, alle krullen en alle bombast vindt hij verderfelijk, hoezeer hij ook houdt van de grote Vlaamse dichter die niet in zijn eerste krul is gestikt en die bij tijden zwelgt in pathos, bombast, sentimentaliteit en groezeligheid. Devoldere, classicus en polyglot, bewees Hugo Claus eer door een van diens mooiste liefdesverzen in het Latijn te vertalen. Daarmee kreeg althans één gedicht van deze radicale antiplatonist, die de schaduw prefereerde boven het licht, de schijn boven het wezen, het moment boven de eeuwigheid – een schijn van eeuwigheid. Bij Claus moet hij ook de dieper liggende afkeer van kleinzieligheid, van gezeur en gejammer, hebben herkend. En bovenal: de achteloosheid van zijn genie, de generositeit, volgens Devoldere, ik denk terecht, ‘de meest aristocratische van alle deugden’.

Devolderes strengheid blijkt misschien het duidelijkst uit zijn voorkeur voor definities. Deze schrijver wil te denken en te raden laten, maar niet op grond van vaagheid. Zijn kaarten legt hij open op tafel. Toch is dat, voor de essayist die hij in wezen is, opmerkelijk. Definities herinneren immers eerder aan de methodologische eisen van Descartes dan aan de minder omliggende, veel rekbaarder en zorgelozer formuleringen van Montaigne, de edelman aan wie we, behalve de naam van het genre, de misschien wel indrukwekkendste verzameling essays te danken hebben.

Ook weet Luc Devoldere heel precies dat het succes van het cartesiaanse rationalisme in de zeventiende eeuw, zonder welke de natuurwetenschappen nooit de vlucht hadden kunnen nemen die Europa zijn technologische en economische voorsprong heeft geschonken, gepaard ging met een depreciatie van het persoonlijke, improviserende, associatieve, ‘proberende’ denken van Montaigne.

Maar de tijd dat Descartes en Montaigne tegen elkaar werden uitgespeeld, zoals nog eens maar nu met omgekeerde waardering tijdens de kortstondige mode van het postmodernisme, is voorbij, zoveel maakt ook Devoldere duidelijk. Hij is een groot bewonderaar van Spinoza, die hij ‘een van de grootste filosofen van de laatste tweeduizend vijfhonderd jaar’ noemt, hoewel hij in een schitterend essay laat zien dat Spinoza’s hoofdwerk, de *Ethica, more geometrico* opgebouwd uit louter definities, stellingen en bewijzen, uiteindelijk een grandioze cirkelredenering is waarin ‘de ratio op een bijna mystieke wijze (wordt verheerlijkt)’. Maar de moed tot helderheid en de glans daarvan blijven fascineren, en dat is in Devolderes definiërende stijl zonder moeite zichtbaar.

Ik gebruik het woord ‘moed’ omdat definities iets riskants hebben. Elke definitie is eenduidig en sluit uit. Naarmate ze iets scherper identificeert, sluit ze meer werkelijkheid uit. Daarom kan een definitie in een weerbarstige en ambigue werkelijkheid iets willekeurig krijgen, zelfs een legitimatie van geweld – denk maar aan het gemak waarmee Marokkanen als moslims worden gedefinieerd en dus als potentiële terroristen. In een literaire context zijn de gevolgen nooit zo ernstig maar lopen definities toch het gevaar relatief gemakkelijk

weerlegd te kunnen worden. Het pleit voor het niveau van *Lucifers bij de brand* dat het me niet gelukt is zulke definities te vinden.

Hoewel ik een enkele keer mijn twijfels had. In een poging het essay te onderscheiden van verwante genres, het artikel, de academische verhandeling, de kritiek, het pamflet, de polemiek, zet Devoldere het essay het scherpst af tegen de column. ‘De column valt aan, een essay wil verleiden. Een essay is persoonlijk, stelt een idee voor. De column is subjectief, verkondigt een mening. De column is kort, speelt op de bal of de man, is gericht op onmiddellijk effect, wil scoren.’ Dat is in de roos voor een groot deel van de als essays geafficheerde polemische geschriften van Gerrit Komrij of Jeroen Brouwers, maar valt moeilijk vol te houden voor de als columns vermomde essaytjes van Remco Campert, S. Montag of Kees Fens.

Zijn bewondering voor Fens steekt Devoldere trouwens niet onder stoelen of banken. ‘Het blijft onvoorstelbaar dat een geest aan het werk plots stopt en uitdooft, en dat op die bladzijde in de krant – ja, zelfs in de krant – niets meer verschijnt dat afkomstig was van die wendbare, onvoorspelbare geest. (...) Niemand zal nog schrijven zoals Fens. Letterlijk dan. (...) Het is om wanhopig van te worden.’ Waarna Devoldere het fragment afsluit met een zin waarin één woord – het woord ‘aangezien’ – verraad dat ook hij hoopt op lezers die zijn fragmenten als boek lezen. Die zin luidt: ‘Maar aangezien we niet hopen – en niet vrezen – wanhopen we niet.’ Dat de aan Filips II ontleende lijfspreuk ‘Nec spe nec metu’ (‘hoop noch vrees’) ook zijn stoïsche levensmotto was, had hij al zo’n zeventig bladzijden eerder laten weten.

Het verbaast niet dat een zo zorgvuldige taalgebruiker als Devoldere ook bijzonder is geïnteresseerd in de taal van anderen, respectievelijk in taal als zodanig. Al tamelijk voorin *Lucifers bij de brand* komen we een aantal lemmata tegen die afkomstig lijken uit een eigentijdse versie van Flauberts *Dictionnaire des Idées Recues*, eventueel ook uit een index van verboden woorden. De meeste van de hier opgevoerde clichés, soms volledig ingeburgerd en al bijna zonder alternatief, zijn grensoverschrijdend. ‘Ze hadden seks’- Devoldere becommentarieert: ‘Zoiets als de liefde bedrijven [waar een vorige formulering over ging, CO], maar dan zonder glorie. “Hébben”, zoals zij een koffiezetapparaat heeft. Ze giet geen “druppelend water” meer op de koffie, terwijl zich “de geur verbreidt” (Nijhoff), maar drukt op een knopje.’

Nog een paar gevallen van die tenenkrommende nieuwspraak, zonder commentaar. ‘Signaal’, ‘perceptie’, ‘uitdaging’, ‘communicatie’ (die de conversatie heeft verdrongen), de formulering ‘Ik stel vast dat...’, ‘naar de toekomst toe’, ‘het gegeven’, ‘implementeren’, ‘het product’, ‘sexy’ en ‘innovatie’. ‘Een stuk’ is aan onze kant van de grens meestal ‘een stukje’, en ‘effectief’ als stoplap die ik sommige bekende tv-Vlamingen recentelijk inderdaad in vrijwel elke zin hoorde gebruiken, heeft ons nog niet bereikt.

Anderzijds zou ik uit het boek van Devoldere kunnen opmaken dat de grens in omgekeerde richting nog effectief als grens heeft gewerkt voor de woorden ‘insteek’ (dat zoveel betekent als: intentie, perspectief, plan), ‘impact’ (gevolgen, consequenties, invloed), ‘absoluut’ (de overtreffende trap van ja of inderdaad), de stoplappen ‘best wel’ en ‘ik heb zoiets van’, of de zich met epidemische snelheid verbreidende formulering ‘dat is wel of niet mijn ding’, waarmee juist geen ding maar een voorkeur, een wens, een verwachting, een talent, een specialisatie lijkt te worden bedoeld.

Minstens zo interessant zijn de observaties van de auteur die zijn eigen taalgebruik betreffen. Ik citeer: ‘Ik beweeg me tussen drie soorten taal: dialect (‘Moedertaal’), tussentaal en cultuurtaal (of ‘standaardtaal’: een standaardtaal is een dialect met een leger). Zo zegt mijn dochter dat ik geïmponeerd praat als ze mij op de radio hoort. Ik moet dus wel geloven dat ik anders praat – denk? – voor een microfoon dan thuis, waar ik mij onbespied weet.’ Devoldere

lijkt zich niet alleen over dat verschil te verbazen, het lijkt ook enige teleurstelling te bespeuren in die constatering. Die is in zoverre begrijpelijk dat geaffecteerdheid duidt op een zekere geforceerdheid, ja op aanstellerij, en daar wil je als eerlijk, oprecht en betrouwbaar mens liever niet op betrappt worden.

Maar als je het van een andere kant bekijkt pleit het juist voor de auteur dat hij tegen een afwezig en anoniem publiek anders praat dan thuis, het duidt immers op gevoel voor de specifieke aard van verschillende contexten. Bekend is de observatie dat cultuurtaal sprekende moeders (en tegenwoordig ook vaders) tegen baby's, kleine kinderen en ook tegen dieren terugvallen op het dialect. Daarbij lijkt het streekgebundene van het dialect niet het verschil waar het om gaat, beslissend is eerder het informele, minder exact gearticuleerde, half en half preverbale karakter ervan – niet-dialectsprekers spreken in die context een Van Ostaijen-achtige bloem-ploem-ploem-taal.

Wat we nu echter in Nederland zien, waarschijnlijk nog sterker dan in Vlaanderen (waar alles vijftig jaar later gebeurt), is dat het bewustzijn van het verschil tussen spreken voor de microfoon en thuis, dus tussen de uitersten van formeel en informeel, publiek en intiem taalgebruik, plus alle schakeringen daartussen, in hoog tempo bezig is te verdwijnen. Er is kennelijk sprake van een afnemende gevoeligheid voor de specifieke eisen van diverse contexten. En dat moet wel komen doordat de verschillen tussen die contexten ook werkelijk verdwijnen.

Populaire 'praatprogramma's' op de tv kunnen dat illustreren. Als toon en niveau daarvan maar lang genoeg worden bepaald door de voetballer en de volkszanger en niet door de politicus die bang is zich impopulair te maken of de sporadisch aanwezige intellectueel die door het 'format' (nog zo'n woord!) gedwongen wordt zich te schikken naar de eisen van het banaalste amusement, kan die nivellering niet uitblijven. Steeds meer mensen leven, ook talig, in een homogene ruimte, een ruimte zonder discontinuïteiten, zonder drempels die de zintuigen scherp en dwingen tot contextgevoelig spreken en handelen.

'Ik verwelkom,' schrijft Devoldere, 'ook de grote spraakverwarring van het moderne Babel, huil mee met de wolven in de steden. Maar ik wil er wel in overeind blijven.' Wat alleen kan door regelmatig afstand te nemen, zich terug te trekken, optredens te weigeren. Ik moest aan deze beginselverklaring denken toen ik een eind verderop in het boek een behartigenswaardig fragment over Montaigne las. 'Montaigne heeft publieke verantwoordelijkheid genomen zonder zichzelf maar het minst te verliezen en hij heeft zich aan anderen gewijd zonder maar in iets afbreuk te doen aan zichzelf.'

Dat is bewonderenswaardig. En ook het ideaal dat Devoldere zich stelt is dat. Maar hij, en iedere tijdgenoot die dat ideaal deelt, heeft het moeilijker dan Montaigne. In de vroege burgerlijke maatschappij was er nog vrijwel geen sprake van een verschil tussen privé en openbaar. We horen hem niet klagen over een frictie tussen beide werelden. Hij combineerde diverse diplomatieke en bestuursfuncties, waaronder het burgemeesterschap van Bordeaux, schijnbaar moeiteloos met zijn eenzame, zelfbespiegelende schrijfwerk. Hij wilde een 'eerlijk boek' schrijven, zonder ook maar een moment aan 'het nut' voor de lezer of zijn 'eigen glorie' te denken – laat staan, voeg ik daar dan in gedachten aan toe, aan financiële verdiensten.

Het feit dat er, daarnaast, nog nauwelijks specialisaties bestonden met hun eigen specifieke taalspelen maakte dat schrijfwerk ook in ambachtelijke zin relatief eenvoudig. Bestuurders, krijgsheren, rechtsgeleerden en stedenbouwers werden nog gevoed door dezelfde literaire bronnen uit de Oudheid als literatoren en filosofen, die trouwens ook niet hadden kunnen denken dat ze zo'n drie eeuwen later in afzonderlijke werelden zouden leven.

Kenmerkend voor de moderne tijd is het ontstaan van wat sommige eigentijdse sociologen en hun neoliberale geloofsgenoten autonome maatschappelijke subsystemen noemen.

Daarmee hebben ze de verzelfstandiging van politiek, economie, recht, etc. op het oog, die volgens diezelfde sociologen beter, want effectiever zouden functioneren naarmate ze minder gestoord worden door mensen met hun moeilijk kwantificeerbare wensen en verlangens en hun kennelijk hardnekkige oud-Europese deugden als redelijkheid, oprechtheid, betrouwbaarheid en eerlijkheid. Die laatste zijn verbannen naar het onschuldige, want maatschappelijk irrelevante domein van de literatuur, de filosofie en de kunsten. Al meer dan anderhalve eeuw gaapt er een schijnbaar onoverbrugbare kloof tussen beide werelden.

Daarom is het tegenwoordig bijzonder moeilijk in beide actief te zijn, althans om ‘publieke verantwoordelijkheid’ te nemen ‘zonder zichzelf maar het minst te verliezen’. Dat vereist een combinatie van standvastigheid en souplesse die slechts weinigen gegeven is. Want ook iemand die een culturele stichting als Ons Erfdeel leidt, moet er, of hij dat nu leuk vindt of niet, rekening mee houden dat hij te maken krijgt met de wetten van de markt, en dus bijna onvermijdelijk met mensen die producten in de markt zetten, processen willen implementeren, of het een absolute uitdaging vinden naar de toekomst toe voortdurend nieuwe sexy innovaties te genereren.

Dat Luc Devoldere dan eens een keer ‘geaffecteerd’ praat voor de radio, zij hem vergeven. Dat hij er in die omstandigheden in slaagt elk jaar vier, respectievelijk drie afleveringen van een tweetal belangwekkende tijdschriften uit te geven, plus een jaarboek, plus de nodige bijzondere uitgaven, en dat hij er daarnaast in slaagt een zo langzamerhand indrukwekkend persoonlijk literair oeuvre te schrijven, dat mag een godswonder heten. Daarvoor zijn wij, postkatholieke en andere lezers, toch alleen hém veel dank verschuldigd.

Cyrille Offermans
18 september 2009